

ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ ЗМІСТ АКСІОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ІНДИВІДА

Львівський національний медичний університет

В статті розглядається проблема аксіологічних смислів метафізичного знання. Аналізується ієрархічні відносини між ціннісними модальностями, що дає можливість показати їх значення для людини.

Вступ

В сучасних дискурсах філософського знання чітко виокремився метафізичний підхід до виявлення смисложиттєвих проблем сучасності. Завдяки такому підходу досліджується істина в конкретності дійсного буття. Причому його осмислення здійснюється в з точки зору основних моментів першооснов суцього. Метафізичний підхід дозволяє розкривати таїни буття і ставити перед ним нові питання, критично оцінювати оточуючих і самого себе. Результатом такого роду помежової рефлексії над буттям і самим собою стає те, що індивід виробляє в собі певну культуру мислення, особливого роду метафізичне відношення до світу і будь-якого досліджуваного об'єкта.

Постановка завдання

Одним із основних складових метафізики є аксіологія, котра спрямована на виявлення всезагальних ціннісних основ буття індивіда (суб'єкта), його практичної діяльності і поведінки. У своїй метафізичній сутності аксіологія досліджує насамперед людське відношення до буття і ту систему ціннісних уявлень, у відповідності з якими це відношення формується і розвивається. В зв'язку з цим постає завдання вяснити глибинні трансцендентні основи аксіології, тобто буття істинних цінностей, котрі виступають основою цілепокладаючої й оцінювальної діяльності людини.

Основна частина

Теоретична аксіологія, як повноправний розділ метафізики, що має до того ж і виразну практичну спрямованість, не може зупинитися на суто дескриптивній констатації поліфонії ідеальних ціннісних змістів, які фундуєть і спрямовують ціннісні акти. Не можуть, здається, погодитись із подібним безмежним ціннісним плюралізмом і такі конкретні аксіологічні філософські розділи, як етика й естетика, а також дисципліни філософського й нефілософського характеру, котрі так чи інакше включають у себе ціннісну проблематику: філософія культури, соціологія, філософія історії, релігієзнавство, політологія й навіть філософія науки. У цьому випадку вони втрачають будь-який нормативний й, відповідно, соціально-регулятивний зміст.

Справді, якщо всі ідеальні мотиви й основи ціннісних вчинків людини суто рівноцінні, то це означає їхню відносність. Звідси неминує впливає рівноправність всіх систем цінностей, включаючи навіть аморальні. "Якщо аксіологічний Бог-Абсолют помер, то значить - все дозволено", і немає ніяких принципових розходжень між дурнем і мудрецем, негідником і праведником, блюзніром і людиною обов'язку. Все однаково цінне і однаково не цінне; однаково об'єктивне, але при цьому настільки ж і суб'єктивне [2, с. 60]. Даний висновок веде до теоретичних безглуздостей і неприпустимих практичних наслідків. По-перше, при такому підході абсурдною стає сама проблематика цінностей, тому що цінне нічим від нецінного вже не відрізняється.

Звідси впливає об'єктивний і необхідний висновок: послідовний суб'єктивізм і релятивізм у сфері цінностей теоретично неможливий, а практично - шкідливий. Тому філософська аксіологія, не будучи в точному значенні слова ні дескриптивною, ні нормативною аксіологічною дисципліною (хоча емпіричні констатації й нормативні судження їй зовсім не чужі), має своїм метафізичним завданням ствердження й обґрунтування істинної ієрархії цінностей.

Вся справа в тому, щоб у ході такого обґрунтування несуперечливо сполучити формальне зі змістовним, абсолютне з відносним, об'єктивне із суб'єктивним, особисту волю з необхідністю підпорядкування загальним нормам і ціннісним максимам. Саме це є центральним завданням теоретичної аксіології.

У зв'язку з цим необхідно спочатку звернутися до формальних моментів, виявляючи стійку архітектоніку ідеального царства цінностей, а потім на основі проведеного аналізу постараємося сформулювати певні змістовні ціннісні ідеї й керівні максими. До істотних рис побудови "царства цінностей" можна віднести ієрархічність.

Виходячи з елементарної об'єктивності й порядку в ідеальних ціннісних змістах і відповідно в заснованих на них ціннісних актах, ми змушені завжди вирішувати проблему ієрархічної взаємності цінностей, отже, і проблему їхнього вибору, реалізовану як наша воля. Людина, як вільна істота, має можливість вибирати (і ми постійно вибираємо) між вищим і нижчим, прийнятним для нас і неприйнятним, позитивним і негативним, причому абсолютно незалежно від конкретного емпіричного змісту того, що ми в цей момент ототожнюємо з вищим, прийнятним або негативним.

У будь-якої людини, у будь-яку епоху й при належності до будь-якої національної культури - цей

жорсткий, побудований самою ж людиною під впливом суспільства, формальний ієрархічний порядок ціннісного світу не міняється. На думку М. Шелера, ми повинні констатувати "єдність закономірності його (царства цінностей - східчастій будови в обох напрямках (ієрархії) гідного любові, тобто вбік на даний момент більш високого й більше низького. (Єдність) полягає в тому, що східчаста будова цього царства, яке залишається постійним на кожній фазі цього нескінченного процесу, суворо підпорядкована законам відповідно сутнісних цінностей. А що стосується людської особистості, єдність полягає у властивих актах і потенціях любові закономірності розумної переваги одних цінностей і достоїнств та нехтування іншими. Через ці цінності й достоїнства акт любові спрямовується на речі, у яких вони являються нашої душі" [6, с. 598]. Іншими словами, навіть якщо ми проповідуємо безмежний плюралізм і рівнозначність всіх цінностей (їх начебто б антиієрархічний характер), то тим самим лише підтверджуємо ієрархічну будову цього "ідеального царства", віддаючи безумовний пріоритет всьому ціннісно суб'єктивному й безосновному, тобто ієрархічно нижчому.

Наступна риса - бінарність ціннісних модальностей. Реальними універсальними ціннісними "сходами", що утворюють ієрархічні "сходи цінностей", а точніше, як би дві сполучені основами східчасті піраміди (піраміду позитивних цінностей, спрямовану вістрям нагору, і піраміду антицінностей, спрямовану вістрям униз), є базові ціннісні модальності (термін М. Шелера) або аксіологічні (ціннісні) категорії, про які в нас уже йшла мова, але нам необхідно коротенько, заради логіки викладу нашої концепції, згадати їх принципові властивості.

Насамперед, ціннісні модальності бінарні, наче дзеркально протилежні одна одній. Вони задають ціннісний "верх" і ціннісне "дно" людського буття: добро - зло; прекрасне - потворне; корисне - шкідливе; благородне - низьке; справедливе - несправедливе; гідне - негідне; престижне - непрестижне; перспективне - безперспективне; цікаве - нудне; легітимне - нелегітимне й так далі. Ліві, позитивні складові вищенаведених опозицій утворюють верхню піраміду цінностей, а праві, навпаки, - нижню піраміду антицінностей. Це як би формальний силовий каркас ціннісного царства (загальне матеріальне ціннісне, за М. Шелером), універсально визначаючий весь "простір" можливого людського ціннісного вибору.

По суті наше ціннісне буття - це завжди перманентний і невпинний вибір між ціннісним "небом" і ціннісним "дном" з відповідними (висхідними або спадними) напрямками особистої еволюції. Ціннісні категорії, нагадаємо, не саморефлексивні й не взаємнорефлексивні, тобто їхнє заперечення не стверджує їх же, а доведення однієї з парних категорій до логічної межі не стверджує буття протилежної категорії [1, с. 143]. Цими їхніми властивостями підкреслюються стійка ієрархічність і воля ціннісного буття людини, а також необхідність ціннісного вибору, не тільки постійного, але й досить жорсткого.

Важливо враховувати заборону на інверсію ціннісних полюсів. Будь-яка культура всіляко перешкоджає ціннісним інверсіям (довільному обертанню полюсів добра й зла, прекрасного й потворного, високого й низького, героїзму й зрадництва, нормального і збоченого і так далі), причому цей здоровий культурний опір тим сильніше, чим ієрархічно вище ціннісна модальність у верхній піраміді й відповідно нижче її категоріальний антипод у піраміді антицінностей. І навпаки: чим ближче обидві бінарні категорії до сполучених основ ціннісних пірамід, начебто вітально-тілесних модальностей "смачно - несмачно", "зручно - незручно", "подобається - не подобається", тим байдужіше до їхніх інверсій ставиться й культура в цілому, і індивідуальна ціннісна свідомість.

Зовсім інша справа, коли мова йде про вищі ціннісні модальності, особливо етичного плану. Негативне відношення в суспільстві до їхніх інверсій зовсім не залежить від того, що конкретно - змістовно - розуміє та або інша культура, соціальна група або конкретний індивід під добром, злом, красою, благородством і так далі. Навіть у злочинній групі, буття якої проходить під знаком домінування явних антицінностей (користі, страху, насильства й так далі), однаково існує прихильність до чіткої фіксації якихось важливих для неї "позитивних" ціннісних полюсів. Інверсія цих полюсів навіть у такому середовищі вважається неприпустимою й заслуговує на покарання. Нагадаємо, що в релігійній християнській традиції диявол саме й живе "вивертанням ціннісного світу навиворіт", тобто непомітною підміною добра злом, поданням потворного за еталон краси, осміянням і наругою над моральною людиною [2, с. 90-91].

У зв'язку із цим цікавою, хоча й не до кінця розробленою, є теорія ціннісної завантаженості людських власних імен, як вона розроблялася П.А. Флоренським. На його думку, всі людські імена мають специфічний ціннісний верх і деякий ціннісний низ, які відповідають певним позитивним і негативним людським якостям, прагненням до реалізації цілком певних ціннісних модальностей, скажімо, соціальної справедливості, моральної доброти або героїзму на війні. "Кожне ім'я, - пише П.А. Флоренський, - є цілий спектр моральних самовизначень і пучок різних життєвих шляхів. Верхній полюс імені - чистий індивідуальний промінь божественного світла, прототип досконалості, що мерехтить у святому даного імені. Нижній полюс того ж імені йде в геєну, як повне перевертання божественної істини даного імені, але й тут залишається інваріантним. Злочинець і лиходій прямують до цього полюса. Між верхнім і нижнім полюсом міститься точка моральної байдужості, біля якої збираються звичайні середні люди... Три граничні точки й, згідно їм, три типових розряди носіїв даного імені" [5, с. 247].

Бінарно взаємовиключний характер ключових ціннісних опозицій П.А. Флоренський виявив абсолютно точно, і людина завжди приречена на принциповий ціннісний вибір між вищим полюсом святості й нижчим полюсом свідомого злодіяства. Не сходячи нагору, не вдосконалюючись (нехай у край повільно й поступово),

вона обов'язково починає спадати вниз, як би притягалися до нижчої ціннісної модальності. Цю важливу закономірність ціннісного буття досить точно помітив В.С. Соловйов, який писав, що "людина, котра задовольняється своєю людською обмеженістю й не прагне вище, неминуче тяжіє й спадає до рівня тварності" [3, с. 604].

Ієрархічні відносини між ціннісними модальностями всередині позитивних і негативної ціннісних пірамід носять інший характер. Тут має місце відношення не опонування, бінарного протистояння, а переваги, стратифікування всіх позитивних цінностей за принципом "більш-менш цінно", а негативних - за принципом "більш-менш шкідливо". Ясно, що ці субординаційні відносини зазнають якісних змін впродовж індивідуального людського життя, від родини до родини, від народу до народу, від епохи до епохи і так далі. Конфігурація позитивних ціннісних модальностей, яким надається перевага, може навіть змінитися протягом одного дня залежно від ситуації. Але знов-таки модальності будуть піддані тим більшій динаміці, чим ближче розташовані вони до основи позитивних і негативної ціннісних пірамід.

Так, наприклад, вітальні цінності різного роду (цінність їжі, сну, видів відпочинку) набагато динамічніше переміщуються по шкалі ціннісних пріоритетів, ніж цінності соціальні (професійний успіх, слава, соціальна стабільність), а останні, у свою чергу, піддані більшій мобільності, ніж духовні цінності (уявлення про моральний обов'язок, про справедливість, музичні пристрасті й так далі). Відповідно, найбільш стійкими завжди є вищі духовні цінності й головні антицінності, тобто те, що задає основну конфігурацію індивідуального або надіндивідуально-соціального *ordo amoris*. Така установка чітко простежується, наприклад, у міфології, коли герой захищає й реалізує вищі цінності, протистоячи антигерою.

Однак сучасний світ все частіше стикається із ситуацією, коли удар по усталеній системі культурних цінностей наноситься ззовні даної системи культури. Тоді це виступає контркультурним явищем. Ю.М. Лотман відносив до такого "контркультурного удару по всій культурі", наприклад, сексуальну революцію, яка руйнує, перевертає традиційну культурну опозицію "сховане - прикрите", виставляючи назовні саме сховане, заборонне, тим самим міняючи самі полюси культури. Але, у принципі, може бути й зворотна ситуація, коли "контркультурний удар" ставить на місце раніше перевернену систему ціннісних полюсів даної культури.

Ціннісна матриця модальностей існує для того, щоб нескінченно різноманітно, емпірично застосовуватися людиною до конкретних предметів і явищ навколишнього світу. "Немає цінностей не застосованих" - могли б ми перефразувати знамениту фразу Ф.М. Достоевського "немає ідей не втілених". Якщо ми й не зустрічаємося із прямим цільовим, оцінювально-інтерпретаційним або креативним додатком ціннісної модальності (скажемо, з додатком аксіологічних категорій "прекрасне - потворне" стосовно до творів мистецтва або до будь-якої іншої ситуації, що вимагає прямої естетичної оцінки), то можливо непряме (опосередковане) її застосування через модальності більш низького ієрархічного рівня (скажімо, при готуванні смачної їжі, раціональної організації робочого місця й так інше) [2, с. 603].

Величезну роль у становленні гармонічної системи ціннісних модальностей, а також у її продуктивному, практичному функціонуванні відіграє ціннісний ідеал. Він увінчує царство цінностей, неначе персоніфікуючи вищі цінності й насичуючи живим, діючим змістом до того часу далекі від дійсності й абстрактні ціннісні категорії. Він є не тільки саме вище, але й - вражаюче - саме конкретне, зрима й діюча, що є у світі цінностей. Так, образ Ісуса Христа персоніфікує ціннісну матрицю християнських цінностей, а те, із чим він бореться й що викриває, - спадну піраміду християнських антицінностей. Те ж саме властиво, скажімо, образам міфологічних чи народних героїв, які втілювали систему тієї чи іншої епохи: воїни УПА чи дисиденти, які боролись проти комуністичного режиму, які виборювали незалежність України.

У рамках верхньої ціннісної піраміди можна в самому загальному вигляді виділити три відносно незмінних і ієрархічно супідрядних рівня позитивних модальностей - матеріальні, соціальні й духовні цінності. Існує багато класифікацій цінностей залежно від обраних основ. Досить згадати про класифікації М. Шелера, Е. Фромма; свої системи класифікації цінностей можна знайти у Г. С. Сковороди, Н.О. Лосського, В. Франка, П. Д. Юркевича.

Досить об'ємна й евристична класифікація цінностей, що лежить одночасно й в основі класифікації різних культурних типів, належить видатному соціологові П.А. Сорокіну. Він, як відомо, виділяв домінуючу чуттєвих, ідеаціональних й ідеалістичних цінностей залежно від примата чуттєво-тілесних, духовних цінностей або їхнього сполучення [4, с. 430-435]. Всі класифікації тією або іншою мірою суб'єктивні, інструментальні й по-своєму вірні.

Необхідно виходити з того, що традиційна класифікація цінностей, яка виходить із основних потреб людини й поділяє все ієрархічно організоване "царство цінностей" на матеріальні, соціальні й духовні, є не тільки найбільш простою і очевидною за своїми основами, але й такою, що анітрохи не втратила свого евристичного потенціалу. Тут в основу виділення цінностей можуть бути покладені й антропологічні основи.

Висновки

З погляду аксіології як метафізичного вчення про специфічно людське відношення до буття, первинними є ідеальні ціннісні змісти, завдяки яким ці властивості спочатку виділяються або втілюються. Кожному ціннісному рівню належать формально-структурні закономірності, незалежно від того, яку конкретну конфігурацію й змістовне наповнення здобувають ціннісні модальності в бутті окремих індивідів, а також соціальних груп і культур. Останні, природно, самим прямим чином впливають і на *ordo amoris* вхідних у них

індивідуальних суб'єктів.

Список літератури

1. *Абишева А.К.* О понятии „ценность” // Вопросы философии. – 2002. - №3. – С.139-146.
2. *Иванов А. В., Миронов В. В.* Университетские лекции по метафизике. – М., 2004. – 648 с.
3. *Соловьев В. С.* Сочинения: В 2-х т. – М., 1988. – Т.2. — 844 с.
4. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – 542 с.
5. *Флоренский П. А.* Имена. — М., 1993. — 247 с.
6. *Шелер М.* Избранные произведения. – М., 2004. - 712 с.